

Zef Skiroi në kulturën e shkrimit shqip të shek. XVIII

Hulumtuesi i apasionuar i arkivave, Musa Ahmeti, po befason gjithnjë e më shpesh rrethet intelektuale e shkencore-albanologjike, duke botuar informacion në varg lidhur me praninë e një numri monumentesh dhe dorëshkrimesh të hershme në gjuhën shqipe, të cilat kanë mbetur deri sot ende të pazbuluara, madje ndonjë syresh është krejt i panjohur në historiografinë e shkrimit shqip. Si nxitës i këtij studimi shërbeu një artikull i tij informativ (2003 90v.) me të dhëna të sakta bibliografike mbi pesë tekste të shkurtra shqip, që mbajnë firmën e priftit arbëresh, At Zef Skiroit (= lat. Jozeph Schiro, it. Giuseppe Schirò: 1690 - 1769), ish-arqipeshkëv i Dioqezës së Durrësit dhe vikar apostolik i misionit të Himarës. Këto tekste janë përfshirë të plota në bleun VII të botimit të dytë të zgjeruar të veprës *Opera Omnia* (Romë 1767 81, 121, 143v., 166v., 190) me autorësi Papë Benediktin XIV.

Njohja, botimi dhe interpretimi gjuhësor-filologjik i këtyre teksteve është disavlerësh: a) së pari, ato na paraqiten si dokumenti më i hershëm zyrtar, i botuar që njohim gjer më sot, në të cilin shqipja përdoret si mjet komunikimi ndërinstitutional, madje në marrëdhënie me instanca të tilla të larta siç janë Kuria e Shenjtë dhe vetë kreu i saj, Papa¹; b) së dyti, ato mundësojnë zbardhjen e ndonjë pamjeje ende të pasqaruar shterueshëm në vetë personalitetin e hartuesit të tyre si njëri ndër veprimtarët kryesorë të misionit apostolik katolik në Himarë përgjatë gjysmës së parë të shek. të 18-të (Borgia 1942 127vv.) e, më pas, si pjesëmarrës aktiv në rrethin intelektual-fetar italo-arbëresh, të organizuar pranë kolegjeve arbëreshe të Palermos dhe Horës në Sicili ("Roma d'Oriente" VII [1914] 279vv.; Sciambra 1967 393vv.); e c) së treti, edicioni kritik i këtyre letrave lejon gjithashtu përditësimin me vetë gjuhën e autorit, duke shtruar njëherësh për diskutim çështje që lidhen (pa)ndërmjetshëm me shkallën e zhvillimit të kulturës së shkrimit shqip me alfabet latin në këtë periudhë, si edhe me rindërtimin e marrëdhënieve të ndërsjella që mund dhe duhet të jenë zhvilluar gjatë kësaj periudhe ndërmjet arealit kulturor italo-arbëresh dhe gjegjësit të tij në Shqipërinë e Veriut.

Përcollëm kështu përmbledhtas disa ndër çështjet kryesore që synojmë të shtjellojmë në këtë studim. Pas një skicimi të thukët të profilit biobibliografik të Skiroit, së bashku me stacionet kryesore të aktivitetit të tij misionar e shekullar, do të thellohemi në çështje që lidhen me sfondin historik-kulturor të këtyre teksteve shqipe, si p.sh. me kohën dhe arsyet e hartimit të tyre. Qëllimi kryesor i punimit mbetet gjithsesi botimi i tyre me aparatën e nevojshëm kritik, çka parakupton njëkohësisht edhe shtimin e zgjidhjen e disa problemeve që ngërthejnë, ndër të tjera: zbërthimi i kodit grafik dhe rregullat ortografike të zbatuara në to, si edhe vendi që zënë këto tekste në lëvrimin e shkrimit shqip me alfabet latin në mes të shek. të XVIII. Në një rubrikë të fundit do të

¹ Më i hershmi dokument shqip mbetet sot për sot një letër në dorëshkrim dërguar Kongregacionit të Propaganda Fide nga pleqtë e Gashit në vitin 1686 (Bartl & Camaj 1967 23vv.).

përqëndrohem në paraqitjen e disa karakteristikave kryesore të gjuhës së autorit.

I. Profil i thukët biobibliografik i Zef Skiroit

Emri dhe personaliteti i Skiroit është më se i njohur në historikun e misioneve apostolike të Kishës Katolike-Romake në Shqipëri si edhe në atë të arealit kulturor italo-arbëresh gjatë shek. XVIII. E për këtë i jemi padyshim mirënjohës biografit të tij, Nilo Borgia-s (1942, f. 127-201), por jo më pak vetë Skiroit. Kujtimet e tij ende në dorëshkrim: *Requisiti di Giuseppe Schirò Arcivescovo di Durazzo, già Vicario Apostolico della Provincia di Cimarra nell'Epiro per lo spazio di anni XXIV, dal medesimo raccolti e messi insieme in Roma nell'anno del Signore MDCCXLVIII*, mbeten sot për sot burimi kryesor lidhur me të dhënat e ndryshme me karakter biografik dhe veprimtar të autorit tonë. Domethënës në këtë pikë është edhe fakti që, pas hedhjes në letër të kësaj autobiografie (Romë 1748) e deri në mbyllje të jetës së tij (3 dhjetor 1769), të dhënat biografike mbi të rrudhen tej mase. Përndryshe ndeshim të botuara në disa periodikë ekleziastikë-shkencorë një numër relacionesh dhe shkrimesh origjinale italisht², që plotësojnë më tej portretin e Skiroit në veprimtarinë e tij intelektuale-fetare. Andaj në këtë studim nuk na mbetet tjetër, veçse të citojmë me stil telegrafik stacionet kryesore të jetës dhe të veprimtarisë së tij³.

1. Fëminia dhe edukimi (1690 – 1717)

- Skiroi lindi në vitin 1690 në Horën e Arbëreshëve të Sicilisë në një familje të thjeshtë arbëreshe, me prindër Gjergjin dhe Elenën (= Giorgio / Elena Schirò). Në vendlindje merr edhe mësimet e para, pas gjase nga vetë Gjergj Guxeta (= Giorgio Guzzetta), i njohur në historiografinë arbëreshe si “l’apostolo degli Albanesi della Sicilia”⁴.
- Dorëzohet murg që në në moshë të re në manastirin bazilian të Munxifit (= Mezzoiuso), ku fillon mësimet e rregullta nën drejtimin e At Vasil Matrangas (= Basilio Matranga).
- Në vitin 1710 transferohet në Romë, në kolegjin pontefikal të Shën Thanasit (= Collegio Pontefico di San Atanasio), ku vazhdon për 6 vjet studimet e larta në gjuhët latine dhe greke, si edhe në filozofi e teologji spekulative e dogmatike. Vajtja në Romë përkon në kohë me shpërnguljen në atë kolegji të mësuesit të tij, At Matrangas, i cili mendohet të ketë qenë edhe shuguruesi i Skiroit në korrik të vitit 1714.

² Khs. ndër të tjera: “Roma e l’Oriente” 3 [1913] (5) 113–117, 159-166; (6) 220 – 231; 4 [1914] (7) 282-285; 340–349. Shkurt përmendet prania e dorëshkrimeve të Skiroit në arkivin e Propagandës edhe te Bartl (1991 326: “Ragguaglio della Missione di Cimarra in Epiro”, në: APF, SOCG 541 262 – 271v.)

³ Shih më hollësisht Borgia 1942 112vv.

⁴ Sipas Sciambra-s (1967 406) Skiroi duhet të ketë pasur lidhje farefisnore me Guxetan: „Egli [= Schirò – B.D.] era legato da vincoli di parentela con il P. Giorgio Guzzetta.”; (po aty, shën. 106): “Nell’Archivio della Parrocchia greca di Palermo si conservano alcune lettere che il Guzzetta aveva indirizzato allo Scirò chiamandolo *cugino*.”

2. Në Shqipëri si Vikar Apostolik i Himarës dhe Arqipeshkëv i Durrësit (1716 - 1741)

- Matranga, i emëruar ndërkohë edhe si ipeshkëv i Dionisiopolis-it, merr me vete Skiroin në misionin apostolik të Himarës. Vështirësitë e rastit çojnë në ndërprerjen e parakohshme të misionit, i cili nuk zgjat më shumë se dy vjet (1716 - 1718), dhe kthimin e të dy misionarëve në Romë. Në Romë: “gli fu da questo [= Matranga – B.D.] commessa la direzione del Noviziato del Monastero di Grottaferrata, del proprio Ordine, che sta sul Tuscolano.” (*Requisiti*, sh. Borgia 1942 194)
- Kongregacioni i Shenjtë e ridërgon në misionin e Himarës për një periudhë fillimisht dhjetëvjeçare (1721 – 1729), këtë radhë në cilësinë e vikarit apostolik dhe “in compagnia di un solo Chierico Siciliano Albanese”.
 - Relacioni i parë (28.12. 1722⁵): paraqet shumë interes, ndër të tjera, edhe për informacionin e hollësishëm me karakter historik-etnografik për rreth 14 fshatra ende të krishtera që përfshinte atëkohë misioni.
- Skiro kthehet përkohësisht në Romë (1729 – 1730 ?).
 - Në Romë Skiroi hedh në letër relacionin e dytë (1729⁶), në të cilin propozon, ndër të tjera, zgjatjen e misionit: a) sepse s’ishin përgatitur ende klerikë vendas, të cilët do të merrnin përsipër përkujdesjen shpirtërore të popullsisë që i mbetej besnike besimit të krishterë; b) sepse kjo popullsi ngërthente një potencial të mundshëm ushtarak në luftën kundër turqve; dhe c) sepse “... anzi si faciliterebbe con l’assistenza Divina non solo la conversione delle restanti Terre, ma si aprirebbe la strada a penetrare ancora più dentro la confinante Albania.” (*Requisiti*, sh. Borgia 1942 146-7).
- Skiro rikthehet në misionin e Himarës (1730 – 1735), i shoqëruar këtë radhë nga tri misionarë basilianë me origjinë arbëreshe:
 - Letër raportuese mbi rëndësinë e misionit (7 maj 1732⁷),
 - Letër e përbashkët e misionarëve (7 gusht 1732⁸).
- Vizita e tretë e përkohshme në Romë (1736).
 - Relacioni i tretë (1736⁹),
- Me breven e datës 2 mars 1736 (Borgia 1742 184) Skiroi shpallet zyrtarisht arqipeshkëv i dioqezës së Durrësit;
- Përpjekje afatgjata për t’u rikthyer në mision (1736 – 1741): Gjatë rrugës së kthimit për në Shqipëri, Skiroi lejohet të vërë këmbë vetëm për një ditë në

⁵ SOCG 641; botohet i plotë nga Borgia 1942 132-139.

⁶ “Roma e l’Oriente” 3 [1913] (5) 113vv.

⁷ Borgia 1942 163-171.

⁸ Borgia 1742 172-175.

⁹ “Roma e l’Oriente” 3 [1913] (6) 220vv.

dioqezën e Durrësit, ndërsa për t'u lejuar të hyjë në Himarë do t'i duhet të presë më kot, thujse pesë vjet, në ishullin e Korfuzit me shpresë se dikur do të përmirësohej ashtuquajtura gjendje lufte në rajon¹⁰.

- Letër drejtuar prefektit të përgjithshëm të misionarëve bazilianë (20 shtator 1737¹¹)

3. *Kthimi përfundimtar në Romë* (1741 – 1769)

- Në vitin 1741 Skiroi kthehet përfundimisht në Romë. Në kujtimet e tij ai, ndër të tjera, shkruan:

“Nel 1741 finalmente Mr. Schirò venne a Roma per l'ultima volta. Ebbe la grazia di rassegnarsi e baciare i piedi del nuovo Sommo Pontefice Benedetto XIV felicemente regnante. Da allora in poi è stato nell'inazione fino a tanto che poi fu comandato di impiegare il suo poco tempo in servizio della Chiesa.” (*Requisiti*, sh. Borgia 1942 194).

- Fillimit të kësaj periudhe - gjithsesi para shpalljes së bulës papnore *Etsi pastoralis* (26 maj 1742), të firmosur nga Papë Benedikti XIV (sh. shën. 19) - i takon shkrimi shumë i rëndësishëm i Skiroit *Distinzione degl'Italo-Greci e degl'Italo-Albanesi*¹², të cilin do të kemi rast ta citojmë rishtas në punim.
- Ndër veprimtaritë e tjera të Skiroit në këtë periudhë – krahas funksioneve në kolegjin e Shën Thanasit, përkatësisht në kishën e këtij kolegji – shtojmë këtu, siç shkruan vetë Skiroi në kujtimet e tij:

“... con invito di intervenire alli Concistori semipubblici tenuti nel Quirinale, previi alla Canonizzazione solennizzata ultimamente. E benchè, attesa la sua povertà, non fosse in istato di presentarsi in detti Concistori con qualche mediocre accompagnamento, convenevole alla decenza del proprio carattere, non lasciò di intervenire; e fu (il) solo che in quella venerabile Augusta Assemblea siasi sentito votare in tre differenti idiomi: Latino, Greco ed Epirotico” (*Requisiti*, sh. Borgia 1942 195).
- Siç u cek shkurt edhe pak më lart, për periudhën pas hedhjes në letër të kujtimeve të tij (1748), dimë, përkatësisht është botuar deri sot shumë pak mbi jetën dhe aktivitetin e Skiroit. Duhet të ketë qëndruar gjithsesi në detyrë pranë kolegjit dhe/ose në kishën e Shën Thanasit deri në fund të jetës së tij¹³.

¹⁰ Arsyen e vërtetë e mësojmë nga Borgia, sipas të cilit: “La guerra contro i Chimarioti non fu che un semplice pretesto: la vera ragione la riscontriamo in un largo verbale di una seduta della S. Congregazione, tenuta il 24 aprile del 1775. Tra l'altro in esso leggiamo: “Intanto avendo il Re di Napoli levato un Reggimento di Cimarrioti, questi si divisero, parte tenendo per la Repubblica Veneta, cioè dire che ad essa sola si concedesse levar Soldati; e parte per il Re di Napoli. Sicche essendo lo Schirò Siciliano venne in sospetto ai Veneziani, onde non entrò nel Vicariato e la Missione restò abbandonata.”” (1742 193v.)

¹¹ Borgia 1942 184vv.

¹² “Roma e l'Oriente”, 4 [1914] (7) 282-285; 340 – 349)

¹³ Khs. “Fu dopo assalito e travagliato da lunga mortale malattia, considerata dai Medici come effetto dei passati patimenti da lui sofferti in grazia della travagliosa Missione di Cimarra. ...A riguardo di che, la solita carità della S.Congregazione si compiacque sovvenirlo con un sussidio straordinario di Scudi trenta *pro una vice tantum*, sopra il consueto delli cento annuali; e questo affinché potesse meglio supplire alle spese eccedenti e necessarie al riparo di sua salute, quale recuperò poscia mediocrementemente con l'aiuto di molti e varii squisiti medicamenti e col beneficio dell'aria di S. Gregorio sopra le montagne di Tivoli, che fugli consigliata come unicamente valevole dalla consulta dei Medici.” (*Requisiti*, sh. Borgia 1942 194-5)

Dikur, aty rreth tre vjet para vdekjes (2 maj 1766) shuguron prift Nikollë Ketën¹⁴, njërën ndër figurat qëndrore të kulturës arbëreshe gjatë gjysmës së dytë të shek. XVIII.

Skiro ndërron jetë më 3 dhjetor 1769. “Il suo cadavere ebbe onori straordinari nella Chiesa di S. Atanasio.” (Borgia 1942 197).

II. Shkrimet shqip të Skiroit dhe sfondi i tyre kulturor-historik.

Zbulimi i teksteve shqip nga Musa Ahmeti zgjidh njëherësh enigmën e mbetur pezull në memoriet e Skiroit, ku ai shkruan se “... fu (il) solo che in quella venerabile Augusta Assemblea siasi sentito votare in tre differenti idiomi: Latino, Greco ed Epirotico”. Ky pohim, siç do ta prekim edhe më poshtë, lidhet pandërmjetshëm me këto tekste, të cilat na paraqiten të botuara edhe në versionet përkatëse latinisht (një tekst edhe në greqisht).

1. Përmbajtja e teksteve

Megjithëse janë hartuar (edhe) shqip, këto pesë tekste përmbajnë një tematikë krejt “të pazakonshme”, në kuptimin që qëllimi i shkrimit të tyre duket të jetë larg qerthullit të shumëpritur nocionor ‘shqiptar ~ (italo-)arbëresh’. Lidhur me përmbajtjen e tyre mund të përmbledhim shkurt se ato janë pjesë e procedurës për kanonizimin e pesë kandidatëve për shenjtore të Kishës Katolike-Romake, aktiviteti i të cilëve s’ka kurrëfarë lidhje me veprimtarinë e këtij institucioni ndër shqiptarë apo arbëreshë, përkatësisht në hapësirat e tyre jetike. Në to bëhet fjalë për rekomandimin me shkrim dhe votimin që duhej të bënin deputetët e Asamblesë Gjysmëpublike (= Consistorium Semipublicum) pranë Kurisë së Shenjtë gjatë procedurës së shenjtërimit¹⁵ të të lumnuarve Camillo de Lellis, Caterina de Riccis, Petrus Regalat, Phidelius de Sigmaringa dhe Joseph de Leonissa¹⁶.

2. Kur u shkruan këto tekste?

Një pyetje më se e natyrshme, përderisa asnjë prej këtyre teksteve nuk na kumton datën përkatëse të hartimit. Për më tepër, edhe shkrimi biografik i

¹⁴ Sh. Mandalà (2003, 46), i cili i referohet, ndër të tjerë, një punimi të Giuseppe Schirò – Clesi-t (në: *Prolegomeni* a Nicolò Chetta, *La creazione del mondo*, 44 e n. 15) etj.

¹⁵ Kemi të bëjmë këtu me të ashtuquajturën „siguri morale”, e futur si procedurë e veçantë nën Papë Benediktin XIV (khs.: De Lambertinus Opus De Servorum Dei Beatificatione et Beatorum Canonizatione. Tomus IV, cap. VIII). Shih për këtë edhe linkun në internet: <<http://www.uibk.ac.at>>

¹⁶ Të dhëna të shkurtra informative lidhur me këta shenjtore: a) Phidelius de Sigmaringa (Fidelis von Sigmaringen - Markus Roy): lindi më 1577/1578 në Sigmaringen (Baden-Württemberg/Gjermani); martirizohet më 24 prill 1622 në Seewis bei Chur (Zvicër) nga kalvinistët; b) Camillo (Kamillus) de Lellis: themelues i Urdhërit të Kamilianëve dhe padron i punonjësve sanitarë; lindi më 25 maj 1550 në Buchianico (Itali), vdiq më 14. korrik 1614 në Romë; c) Caterina de Riccis (Katharina de’ Ricci –K. nga Firenze): mistike; lindi më 23 prill 1522, vdiq më 1 shkurt 1590; d) Petrus Regalat (Pedro Regalado): anëtar i Urdhërit Françeskan; mistik; lindi në vitin 1390 në Valladolid (Spanjë); vdiq më 30 mars 1456 në La Aguilera; e) Joseph de Leonissa: misionar i Urdhërit të Kapucinëve, mistik; lindi më 8 janar 1556 në Leonissa (malet Sabine/Itali); vdiq më 4 shkurt 1612 në Amatrice. Shih për ta më hollësisht Schaubert – Schindler (1999 *passim*).

Borgia-s – ndoshta në të vetmin rast – është disi përvdjerrës, meqenëse shtyn dashur pa dashur në kohë datat e shenjtërimit të (disa prej) të lumnuarve të përmendur më lart, khs.:

“Ma, oltre a questa canonizzazione, tenuta probabilmente nel 1747, se ne ebbe nel 1749 ed anche nel relativo Concistoro semipubblico prese parte Mr. Schirò e precisamente quando si trattò della canonizzazione dei Beati Fedele da Sigmaringa, Giuseppe da Leonessa e Caterina de Riccis.” (Borgia 1942 196)¹⁷

Për një datim deri diku të përafërt të këtyre shkrimeve ndihmon padyshim kalendari i ceremonisë së shenjtërimit të kandidatëve të mësipërm, ku pjesëmerr vetë Papë Benedikti XIV, si edhe regjistrimi i përpiktë i procedurave - së bashku me datat e mbledhjeve dhe votimet përkatëse - në Asamblenë Gjysmëpublike, të cilat u zhvilluan radhazi përgjatë muajit qershor 1746¹⁸. Këtë periudhë mund ta konsiderojmë – qoftë edhe *ad hoc* – si periudha më e mundshme e hedhjes në letër të qëndrimeve të Skiroit për kandidatët në fjalë.

3. Përse shkroi Skiroi shqip?

Përmbajtja e teksteve, qëllimi kryesor i hartimit të tyre, sikurse edhe rrethanat, në të cilat janë botuar, nuk mundësojnë aspak një përgjigje të saktë ndaj pyetjes së pritshme, se përse pena e Skiroit ka shkruar në këtë rast (edhe) shqip. Kjo çështje ngrihet vetvetiu, në qoftë se mbajmë parasysh që Skiroi i është drejtuar shqip një instance të lartë kishtare, në një kohë kur komunikimi zyrtar në latinisht ishte në rend të ditës. Shfletimi sado i kujdesshëm i gjithë procedurës së vëllimshme të votimit me rekomandimet përkatëse na siguron vërtetësinë e pohimit të bërë nga vetë Skiroi në memoriet e tij, se ai që i vetmi në atë asamble që u dëgjua të votojë në tri gjuhë të ndryshme: latinisht, epirotisht (= shqip) dhe greqisht.

Tekstet shqip të Skiroit nuk japin gjithsesi asnjë shkas për hulumtime të mëtejshme në këtë drejtim. Në qoftë se nuk mbajmë parasysh firmën e tij të zakonshme në të pesë referencat si arqipeshkëv i Durrësit dhe vikar apostolik i Himarës “ndë Arbënit”, emri i dheut të Arbënit përmendet në këto tekste në një rast të vetëm, pikërisht në tekstin e dytë (sh. faksimile – T 2), madje edhe këtu pak a shumë në të njëjtin kontekst me atë të firmës, khs.:

“... Andai i lumri At të lutemi e të falemi gjithë sã jemi, edhe unë prë pjes të Arbënit të shkruash edhe këtë ndë të tjerë shetëna.”

¹⁷ Pasaktësia do kërkuar në fakt gjetkë, pasi sipas Borgia-s: “La notizia ci viene dal Farlati, il quale sembra che abbia vista la firma dello Schirò: Ioseph Scirò (sic) *Archiepiscopus Dyrachiensis et olim Vicarius Apostolicus Cimaræ*” (1942 196). Dhe ashtu është. Gjatë kontrollit të zërave biografikë të arqipeshkvisë së Durrësit në veprën e Farlatit (& Coleti: *Illyricum Sacrum*, bl. VII, Rom 1817 436) lexojmë: “..... Vicarii Apostolici munere functus est in ea regione Ioseph Schiro, qui anno 1749. Romæ interfuit singulis conventibus, quibus Benedictus XIV. cultum Sanctorum decrevit B.B. Fideli a Sigmaringa, Camillo de Lellis, Iosepho a Leonessa, Catharina de Riccis; siquie suffragati schedulam ita signavit: Ioseph Scirò Archiepiscopus Dyrrhachinus, & olim Vicarius Apostolicus Chimaræ in Epiro”.

¹⁸ Të pesë kandidatët u shpallën shenjtorë nga Papë Benedikti XIV në qershor 1746. I gjithë vëllimi i shtatë i veprës së tij (*Opera omnia*) pasqyron në detaj procedurën zyrtare, me kohëzgjatje dyvjeçare (1745 – 1746) së bashku me ceremonialin përkatës të kanonizimit.

Një farë orientimi në kërkimin e mëtejshëm lejon ndoshta fraza gjegjëse në tekstin latin, e cila, në përqasje me atë shqip, edhe vizualisht na paraqitet shumë më e detajuar në pjesën përmbyllëse.

“... Hanc gratiam , BEATISSIME PATER , jamdiu ingenti desiderio optat & Urbs & tota christiana Republica ; hanc ipsam exoptat augustinus iste Senatus ; & pro ista ego quoque, licet omnium indignissimus , venerabundus listens coram Tuo Apostolico Throno , humillimas fundo preces , etiam nomine totius Epiri , five Albaniae , ex qua originem duco , uti jam benignissime exepisti loquentem proprio Idiomate .”

Në këtë pjesë vemë re se autori i kumton Papës, përpos statusit të tij si përfaqësues i dheut të Arbënit, edhe origjinën dhe gjuhën e vet amtare, siç vijon, khs.: “ (...) e për këtë unë ..., megjithëse më i padenji nga të gjithë, duke qëndruar me nderim përpara fronit tënd, paraqes lutjet më të përulta edhe në emër të gjithë Epirit, domethënë të Arbërisë, prej nga e kam origjinën, duke qenë se me shumë dashamirësi pranove të shprehem në gjuhën e tij.”

Duke u nisur nga përmbajtja e këtij citati në latinisht, si edhe nga fakti që Skiroi nuk ngurron t’i shkruajë papës edhe në greqisht, lejohemi të përsiasim këtu, që shkrimi i teksteve shqip (dhe greqisht) do të mund të gjente shpjegim në klimën e re të krijuar në arealin kulturor italo-arbëresh gjatë kësaj periudhe, e parë kjo si rrjedhojë e zhvillimeve të brendshme në lëvizjen intelektuale-fetare arbëreshe përgjatë aksit Horë/Palermo - Romë, në të cilin bashkëveprojnë disa figura qëndrore të kësaj kulture, siç janë: Gjergj Guxeta e Pal Maria Parrini (= Paolo Maria Parrino) në Sicili dhe Pompilio Rodota (= Pompilio Rodotà) e padyshim Zef Skiroi në Romë. Faktor i jashtëm – që e thelloi edhe më shumë këtë lëvizje – është sigurisht bula e famshme e Papë Benediktit XIV (*Etsi pastoralis* - 25 maj 1742), në ngjizjen e së cilës mund dhe duhet të ketë pjesëmarrë në funksionin e njohësit dhe të këshilltarit vetë Skiroi¹⁹.

Këtë kuadër e plotëson pa dyshim memoriali i Skiroit *Distinzione degl’Italo-Greci e degl’Italo-Albanesi* (Romë 1742), në të cilin autori synon të dallojë qartë brenda grupimeve të ritit bizantin në Itali bashkësinë e ashtuquajtur italo-greke (antike dhe moderne) nga ajo italo-arbëreshe. Për Skiroin kemi të bëjmë këtu me dy bashkësi etnike-fetare krejtësisht të dallueshme nga njëra tjetra, andaj edhe duhen identifikuar si të tilla: *italo-arbëreshë* (= Italo-Albanesi) kundrejt *italo-grekë* (= Italo-Greci). Krahas dallimeve në kuadrin e besimit kristian, d.m.th. atyre në planin teologjik si dhe në ushtrimin e ritit bizantin, Skiroi sjell në analizë komponentë të tjerë themelorë të kulturës etnike, siç janë: origjina e historia e këtyre ngulimeve në Itali (pas vdekjes së Skënderbeut), mënyra e jetesës e sidomos gjuha amtare e italo-arbëreshëve²⁰. Gjykime të kësaj

¹⁹ Khs. “Nel 1742, per venerato comando dell’E.mo Sig. Cardinal Gentili e dell’Ill.mo e Re.mo Monsignor Antonelli, ora Segretario Concistoriale, in occasione che stava per stendersi e formare la nota *Costituzione Pontificia* [= *Etsi pastoralis* – B.D.], posteriormente pubblicata in grazia *degli Italo-greci*, espose una scrittura la quale incontrò il particolare e benigno gradimento di detti Personaggi.” (*Requisiti*, sh. Borgia 194-5). Për përmbajtjen e bulës papnore shih më hollësisht G. Schirò: *Opere*, bl.VIII 189; 294-5.

²⁰ Shih më hollësisht për këtë çështje, krahas Schirò 1742 [340vv.], edhe Rodotà 1758 128vv.; për qëndrimin e Parrinit për këtë problem, sh. Sciambra 1967 291v. Gjithsesi le të përcjellim në mënyrë të përmbledhur këto dallime, ashtu siç i parashtrohet vetë Skiroi:

natyre i sigurojnë Skiroit një pozicion të veçantë në zhvillimet iluministe që përjetuan rrethet intelektuale arbëreshe në gjysmën e dytë të shek. XVIII.

III. Tekstet e Skiroit dhe sistemi grafik që përcillet në to

Hetimi i përmbajtjes, kohës, shkaktit dhe i rrethanave social-kulturore, në të cilat u hartuan këto tekste, mbulon vetëm një pjesë të qëllimit të studimit tonë. Ribotimi i tyre filologjik, të cilit do t'i përkushtohemi në këtë rubrikë, përbën një tjetër hallkë të këtij qëllimi. Përmbushja e tij parakupton, ndër të tjera, shestim dhe zgjidhjen e disa çështjeve që kanë të bëjnë me zberthimin e kodit alfabetik dhe njohjen e rregullave grafike e ortografike, të zbatuara në to. Paraqitja paraprake dhe rezultative e hulumtimit të këtyre çështjeve shpresojmë që të lehtësojë leximin e vetë teksteve shqip, të cilat po i japim paralelisht dhe me komentet përkatëse në versionin e transkriptuar (A = transkriptim diplomatik) dhe në atë të transliteruar (B = transliterim diplomatik). Versionet origjinale shqip dhe latinisht janë përfshirë të gjitha së bashku si faksimile në fund të punimit.

1. Grafia e teksteve të Skiroit

Një vështrim sado i shpejtë i këtyre teksteve të krijon menjëherë përshtypjen se në to është zbatuar i ashtuquajti 'alfabet i Propagandës', më se i njohur në botimet shqip të arealit ose me destinacion arealin kulturor-fetar të Shqipërisë së Veriut (katolik) e - pas gjase - edhe atë të zonës (së krishterë) të Himarës (= Arbërisë). Për këtë po mjaftohemi të citojmë përmbledhtas, që:

“Ma per discendere al particolare degl'*Italo-Albanesi* egl'è certissimo che la venuta, e lo stabilimento di questi in Italia non è seguito che doppo la metà del XV. Secolo. [...]

La fede e la religione degl'*Italo-Albanesi*, è stata sempre ed è presentemente la cattolica Romana dalla più parte di essi esercitata coll'uso del Rito greco Orientale depurato da qualsiasi machia, ò ombra benche minima di errore. Nè quest'uso di rito è loro permesso ò tolerato dalla Santa Sede, come cert'uni si persuadono, se non in alcune pochissime cose, mà in tutta la sua pienza ed estensione per sapientissimi fini voluto, e comandato ed eziandio esatto con rigoroso giuramento come de fatto si vede dalle Bolle e Costituzioni de Sommi Pontefici, e dalla pratica de Collegi di Roma di Propaganda, e del Greco di S. Atanasio. [...]

L'idioma Epirotico ò sia Albanese e totalmente differente, non solo dal Greco, mà ancora da tutti li altri linguaggi, che sono in Europa e nelle altre parti del Mondo talmente che non si avrebbe difficoltà di dire la lingua Albanese lingua Madre, ed indipendente da tutte le altre à noi note, se due personaggi dotti ed eruditi oggi viventi non sostenessero in due separate dissertazioni sù tal particolare, i popoli dell' Albania esser Colonie delli Antichi Albani del Lazio, e la lingua Albanese derivata dalla Latina.

Non meno differenti da quelli delle altre nazioni, e specialmente delli Greci sono i costumi delli Albanesi. Proprio è il loro naturale, proprio il genio, l'indole le inclinazioni, e ciò lo esperimenta chiunque con essi tiene sovente pratica, e commercio.

Del valore in fine della perizia militare, delli segnalati servigi prestati alle corone Cristiane e cattoliche dalla nazione Albanese, e delle di lei eterne benemerente qui non se ne discorre, poichè ne sono piene tutte le storie dal XV. secolo in quà oltre i varj Diplomi Regi Originali ed autentici, che tuttavia conservano molte famiglie di essi Albanesi esistenti dentro e fuori l'Italia.

Or al confronto di quanto sin qui si è detto si lascia all'Arbitrio, ed al giudizio prudente, di chi legge lo decidere se la voce *Italo-Greco* sia univoca, e se per rispondere con chiarezza alli proposti quesiti sia stata necessaria la sin qui debilmente esposta distinzione, la quale meglio apparirà nelle risposte de quesiti med.mi e sono nella maniera che segue ...” (“Roma e l'Oriente”, 4 [1914] (7) 345vv.).

- a) Alfabeti i përdorur në këto shkrime bazohet fund e krye në atë të latinishtes (mesjetare dhe të italishtes), khs.: <a æ/œ/ę b c ç d e f g h i j k l m n o p r s/f t u/v y z>. Sikurse edhe në botimet shqip të arealit kulturor-fetar të Veriut, përdoren në to edhe karaktere grafike po aq tradicionale, por me tjetër burim: <γ ξ ε>. Përndryshe, përdorimi i alografeve <æ/œ/ę> (= [ə]) na shfaqet nga njëra anë në traditën e mëhershme të shkrimit shqip në arealin kulturor arbëresh (Matranga²¹), nga ana tjetër po te bashkëkohësi i Skiroit, gjakovari At Gjon Nikollë Kazazi, arqipeshkëv i Dioqezës së Shkupit²².
- b) Mjetet grafike të përdorura në kod përkojnë plotësisht me ato të arealit kulturor të Veriut, i cili bazohet kryekëput në rregullat (orto)grafike të shkrimit të italishtes. Dallojmë këtu, ndër të tjera:
- Përdorimi i shkronjave <i> dhe <h> si mjete grafike (sh. tabelën e mëposhtme).
 - Theksi (gravis <`>) mbi një zanore (për të shënuar shkallën e hapjes së saj),
 - Dyfishimi i bashkëtingëlloreve (për të shënuar gjatësinë dhe intensitetin).
 - Pikësimi është – sikurse pritet - i ndikuar tërësisht nga rregullat e drejtshkrimit të italishtes.
- c) Llojet e grafemave në tekstet e Skiroit përkojnë gjithashtu me ato të shkrimit shqip në arealin kulturor fetar të Veriut. Ndër to kemi:
- Grafema të thjeshta njëvlerëshe, khs.: <ξ ε>,
 - Grafema të përbëra (digrame) njëvlerëshe, khs.: <ξξ aa gn>,
 - Grafema të thjeshta shumëvlerëshe (= me distribucion në varg), khs.: <c-A ~ c-E>,
 - Grafema të përbëra shumëvlerëshe (= me shpërndarje në varg), khs.: <ch-E ~ ch-A>,
 - gërmat kapitale: jo vetëm në fillim fjalie dhe në emra të përveçëm, por edhe për institucione dhe/ose nocione themelore teologjike,

2. Kodi alfabetik i teksteve të Skiroit

Më poshtë po paraqesim në mënyrë tabelare kodin alfabetik të zbatuar në tekstet e Skiroit.

a. Tingujt zanorë:

IPA	Kodi alfab. i Skiroit	Alfabeti i Manastirit	Shembuj nga tekstet	Gjegjësit e transkriptuar
-----	-----------------------	-----------------------	---------------------	---------------------------

²¹ Shih Mandalà 2004 95v., 465. Në një rast të vetëm (në tekstin e pestë) Skiroi, i ndikuar ndoshta nga kjo traditë, përdor grafitë <d> për [ð], <lh> për [t].

²² Joanne Nicolovich Casasi: *Breve Compendio della Dottrina Cristiana (Tradotta in lingua Albanefe per l'utilità, e ifruzione dei Fanciulli di quella Nazione)*, Roma, MDCCXLIII.

[a]	<a>	<a>	Arbænit, At, bota, tasc	Arbënit, at, bota, tash
[a:]	<aa>		caa, faa, tæ mbæξaa, paa	kā, sā, tē mbēdhā, pā
[e]	<e>	<e>	emæny, eξe, fare, me	emëni, edhe, fare, me
	<è>		eξè, è (kriiyoi)	edhe, e (krijoi)
[e:]	<ee>		eeræ, feenæ, ndeer	ērë, fēnë, ndër
[o]	<o>	<o>	kufomæ, ξoti, fod, po	kufomë, Zoti, sod, po
	<ò>		atò, Schirò, kæiò, ayò	ato, Skiro, këjo, ajo
[i]	<i>	<i>	frik, iſc, lævdimet, Jofefi	frik, ish, lëvdimet, Jozefi
	<î>		gneræeia, fratænia	njerëzia, fratënia
	<y>		robby, Kyscia, Hymarrfæ	robi, kisha, Himarrsë
[i:/ii]	<ii>		gnerii, i diitunæ, ſctæpiit	njeri, i dītunë, shtëpit
	<ij>		hijr, urtelij, mbij	hīr, urtēsī, mbī
	<iy>		fukiynæ	fuqinë
[y]	<y>	<y>	i Tynæoti, ξotyn	i Tynzoti, Zotyn
[u]	<u>		duhenæ, punæ, unæ	duhenë, punë, unë
	<ù>		aſctù	ashtu
[u:]	<uu>	<u>	cuur, poſicuur	kūr, poſikūr
[ə]	<æ>	<ē>	Tæ bæmet, lævdimet	të bëmet, lëvdimet
	<ē>		tæ vërteta	të vërteta
	<e>		i vertet, te deſton	i vërtet, të dëfton
	<œ>		kakœ, e nderturœ	kaqë, e nderturë
[ə:]	<ææ>		caa bæænæ (~ bæn/æ)	ka bënë

Vërejtje:

- Vlen për t'u shënuar që në fillim përdorimi i grafemës <y> për tingullin [y] me funksion kuptimdallues (= fonemë), i cili nuk ekziston në të folmet e arbëreshëve të Italisë dhe të Greqisë.
- Ndonjë mungesë në kod (p.sh.: <à> ose <oo>) mund dhe duhet të jetë e kushtëzuar, ndër të tjera, me vëllimin e kufizuar të teksteve. E njëjta vërejtje vlen edhe për paraqitjen grafike të tingujve bashkëtingëllorë.

b. Tingujt bashkëtingëllorë:

IPA	Kodi alfab. i Skiroit	Alfabeti i Manastirit	Shembuj nga tekstet e Skiroit	Gjegjësit e transkriptuar
-----	-----------------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

[p]	<p>	<p>	præ, po, pse, punæ	prë, po, pse, punë
[b]			bota, i befæs, fæarben, bie	bota, i besës, shërben, bie
	<bb>		robbin'	robin
[t]	<t>	<t>	tænde, fœtyn, vet,	tënde, Zotyn, vet
[d]	<d>	<d>	defc, duhet, andai, fod	desh, duhet, andaj, sod
[c]	<ch>	<q>	fchignanæ	fqinjënë
	<ky/i>		kyæ / kiæ, fakienæ	që, faqenë
[j]	<ggy>	<gj>	i ggyal	i gjall
	<gg>		ggiçç, ggiggæ, ggela	gjith, gjigjë, gjella
	<gi>		Frangilk	Frangjisk
[k]	<k>	<k>	ktæ, kæið, frik, tek	këtë, këjo, frik, tek
	<c>		caa, cuur, Vicar, nænc	kā, kūr, Vikar, nēnk
	<ch>		Chrifcti, Schirò	Krishti, Skiro
[g]	<g>	<g>	Kalogree, Regalat	kallogrë, Regalat
[f]	<f>	<f>	fare, fort, profet, Jofif	fare, fort, profet, Jozef
	<ff>		caffsc	kafsh
[v]	<v>	<v>	vet, veyæ, lævdime	vet, vejë, lëvdime
[θ]	<çç>	<th>	ççom, ggiçç, riçç	thom, gjith, rith
[ð]	<ç>	<dh>	çuroi, Fiçeli, eççe	dhuroi, Fidheli, edhe
[s]	<s>	<s>	Schirò, pies	Skiro, pjes
	<f>		fæa, fe, i befæs, afay, poñi	sā, se, i besës, asaj, posi
	<ff>		Leonilla	Leonisa
[z]	<e>	<z>	œoti, ææmbra	Zoti, zëmbra
	<f>		Jofefi	Jozefi
[ʃ]	<sc>	<sh>	caffsc	kafsh
	<fc>		fæarben, afctù, defc, ifc	shërben, ashtu, desh, ish
	<fci>		fciùm, fciocunæ	shum, shokunë
	<s>		tæ skælkem, tæ haps	të shkëlqiem, të hapsh
	<f>		tæ fcrualc,	të shkruash
[ʒ]	----	<zh>	(e padëshmuar)	----
[ts/dz]	<z>	<c/x>	Fiorenza	Fiorenca
[tʃ]	<ç>	<ç>	Arçbifcupu	arçbishkupu
	<c>		vece	veçe
	<cc>		(e Capuccinet, tæ Riccevet)	(e Kapuçinet, tē Riçeve)
[dʒ]	<gi>	<xh>	(e padëshmuar)	----
[x/h]	<h>	<h>	i Hymarrs, duhet, gneh	i Himarrs, duhet, njeh
[ç]	<-(gg)h>	<(hj)>	vaggh, (?) i tiyh / tiih	vahj, i tihj
[j/i]	<j>	<j>	Jofefi	Jozefi
	<i>		iemi, pies, andai	jemi, pjes, andaj
	<y>		yan, veyæ, afay	jan, vejë, asaj
[m]	<m>	<m>	i miræ, me, fciùm	i mirë, me, shum
[n]	<n>	<n>	ndæ, punæ, tucon	ndë, punë, tukon
[ɲ]	<gn>	<nj>	gner, gnerii, fcegnat	gjer, njeri, shenjet
[l]	<l>	<l>	lævdime, tæ falemi	lëvdime, të falemi
	<ll>		Apoftollyet	Apostoljet
[t]	<ll>	<ll>	mbrecullij	mbrekulli
	<l(h)>		loyas, i ggyal, xomplhæ	llojas, i gjall, ksompllë
[r]	<r>	<r>	roi, duron, tæ tiera, ndeer	roi, duron, të tjera, ndër
[r]	<rr>	<rr>	Durrfit, i Hymarrs	Durrsit, i Himarrs
[ks]	<x>	<ks>	xomplhæ	ksompllë

c. Kodi alfabetik i teksteve të Skiroit në përqasje me atë të Kazazit (1743)

Kodi alfabetik i përdorur nga Skiroi përkon thajse plotësisht me atë të zbatuar pak a shumë në të njëjën kohë e në të njëjtin vend (Romë) nga Kazazi (sh. § III/1,a), gjë që e përforcon edhe më shumë mendimin se midis dy arealeve kulturorë në shqyrtim, në këtë periudhë nuk kanë munguar përpjekjet e përbashkëta (sado në embrion) në lëvrimin e kulturës së shkrimit shqip²³, khs.:

Kodi alfabetik i Skiroit	Kodi alfabetik i Kazazit	API	Manastir
a ~ aa	a, â ~ aa	[a(:)]	a
b, bb	b, bb	[b]	b
z	z, *zz ²⁴	[ts/dz]	c (~ x)
ç, (c)c-E	ç, c-E, ci-A	[tʃ]	ç
d	d	[d]	d
ξ, *d	ξ	[ð]	dh
e, è ~ ee	e, è ~ ee	[e(:)]	e
æ, e, *e, *œ ~ ææ	æ, e, e (~ ---)	[æ/ə (:)]	ë
f, ff	f, ff	[f]	f
g-A	g-A, gh-E, ggh	[g]	g
g-E, gg-E, ggi-A	g-E, gi-A, gg	[j]	gj
h	h	[χ/h]	h
-(gg)h, -g	(---)	[ç]	---
i, i, y ~ ii, ij, iy	i, i, y ~ ii, ij	[i(:)]	i
j, i, y, *ggh	j, i, y	[j]	j
k-E, c-A, *ch	k-E, c-A ch-E, *cc	[k]	k
l, *ll	l *ll	[l]	l
l, *ll, *lh	ll	[t]	ll
m	m, mm	[m]	m
n	n, nn	[n]	n
gn	gn	[ɲ]	nj
o, ò (~ ---)	o, ò (~ ---)	[o(:)]	o
p	p, pp	[p]	p
ky-V, ki-V, *k-æ/#, *ch	ch-E, chi-A, cch, cchi-A	[c]	q
r	r	[r]	r
rr, *r	rr	[r]	rr
s, f, *ff, *sh	s, ss, f, ff, fs	[s]	s
sc, fc, fci-V, f-C, *s	sc, fc-E, fci-E, s-C, f-C	[ʃ]	sh
t	t, tt	[t]	t
ξξ	ξξ	[θ]	th
u, ù ~ uu	u, ù ~ uu	[u(:)]	u
v	v, u	[v]	v
(gi)	(gi)	[dʒ]	xh
(*y ~ --)	y, y ~ yy	[y]	y
ε, *s	ε, *s	[z]	z
*x	---	[ks]	ks

3. Pesë tekstet e Skiroit²⁵

²³ Demiraj: “Doktrina e kështen” e Gjon Nikollë Kazazit (monografi në përfundim e sipër). Për kontakte të vazhdueshme midis dy arealeve në këtë periudhë dëshmon edhe letra që Gjon Nikollë Kazazi i dërgon Gjergj Guxetës, në të cilën i kumton zbulimin e ‘Mesharit’ të Buzukut. (Mandalà 1994 4; Demiraj 2005).

²⁴ Grafema, përkatësisht vlera të tyre, që shfaqen rrallë te të dy autorët i kemi dalluar me nga një yllëz.

²⁵ Dëshiroj të falenderoj këtu miqtë e mi, Altimari dhe Mandala, për ndihmën e pakursyer lidhur me zbërthimin e disa frazave të vështira në tekst. Gjithsesi është autori i këtij shkrimi ai që mban përgjegjësinë për çdo parregullsi

A. Transkriptimi²⁶

B. Transliterimi²⁷

T(eksti) I (f. 91)

1 SCIMUM I LUMURI AT

Tæ bæmet, lævdimet eçë atò kyæ
caa pæfuanæ²⁸ præ feenæ tæ Chrisc-
5 tit robby²⁹ i Tÿneoti³⁰ Fiçeli caa
Sigmaringa na dæftognanæ me-
aft, se ay kyyncaa i vertet ,
i miræ eçe i befæs ndæ fctæ-
piit Tÿneoti, eçe stolifænæ me ta³¹ ggiçç
10 lævdimet tæ Apostollyet. Ktæ tæ vertet desc
vet Eotÿn te defton me fcegnæ kyæ caa bæn
gner fiod³² præ tæ falurit e præ te luturit atiy
ishtvet tæ lumurit gnerii. Tafc³³ po duhet vece faa
fcnuhet emæny i tiyh me fceitænæ³⁴. Afctù e mar
15 tenæ³⁵ me mbnd e mia tæ paa diiturat³⁶ e afctù
ççom paa fare frik.

Jofefi Schirò, Arçbiscupu i Durrfit eçe Vicar'
19 Apostolyeu i Hymarrs ndæ Abænit.

SHUM I LUMURI AT

Të bëmet, lævdimet edhe ato që
kā pësuanë prë fënë të Krish-
tit robi i Tynzoti, Fidheli kā
Sigmaringa, na dëftonjënë me-
aft, se aj qënka i vërtet,
i mirë edhe i besës ndë shtë-
pī t Tynzoti, edhe stolisënë me të gjith
lëvdimet të Apostoljet. Ktë të vërtet desh
vet Zotyn të dëfton me shenjet që kā bën
njer sod prë të falurit e prë të luturit atij
vet të lumurit njeri. Tash po duhet veçe sã
shkruhet emëni i tijh me shejtënat. Ashtu e mar
[.....] me mend e mia të pādīturat e ashtu
thom pā fare frik.

Jozefi Skiro, Arçbiskupu i Durrsit edhe Vikar'
Apostoliku i Himarrs ndë Arbënit.

A: 4-5 Chriç[tit] Chriç[ctit]; 5 Tÿneoti] tÿn Eoti; 6-7 dæftognanæ me|aft] dæftognanæ me | aft; 7 kyyncaa i vertet]
kyyn caa i ver tet 8 i miræeçe] i miræ eçe; 9 Tÿneoti] tÿn Eoti; 9 me ta] meta; 14 i tiyh] itiyh; 15 me mbnd e
mia] me mbndemia

B: 6 dëftonjënë] dæftognanæ; 7 qënka] kyyncaa; 8-9 shtë[pī t Tynzoti] fctæ|piit Tÿneoti; 9 me të] me ta; 14
shkruhet] fcnuhet; 15 mend] mbnd; të pādīturat] tæ paa diiturat 19 Arbënit] Abænit.

T(eksti) II (f. 121)

të mundshme që mund të diktohet në të ardhmen.

²⁶ Lidhur me ndërhyrjet në tekst kemi pasqyruar në një rubrikë të veçantë (A) vetëm shkrimin e fjalëve bashkë e ndaras si edhe ndarjet “jokorrekte” në fund të rreshtit. Nuk janë pasqyruar në të (vetëm me ndonjë përjashtim) përshtatja me rregullat e sotme të pikësimit dhe të shkrimit me shkronjë të madhe. Për to lexuesi mund të bëjë vetë ballafaqimin me faksimilet e dhëna në fund të punimit.

²⁷ Në një rubrikë të veçantë (B) janë pasqyruar ndërhyrjet në transliterimin (diplomatik = transkriptim fonetik i lirë), kur mendohet se kemi të bëjmë me gabim shtypi ose harresë të shkronjës përkatëse nga vetë autori, përkatësisht nga radhitësi në shtypshkronjë.

²⁸ Vështirësi interpretimi (: a) gabim shtypi, apo b) sajim i Skiroit?) paraqesin të gjitha format të parotazicuara që shfaqen shpesh në tekstet e Skiroit (khs. R 11: <bæn>, R 14 <emæny>, <fciætænæ>), duke konkuruar si të tilla edhe gjegjëset e mirëfillta toske. Në transkriptim nuk është ndërmarrë në këtë pikë (me ndonjë përjashtim) asnjë ndërhyrje korrektimi. Shih § IV/2,3.

²⁹ Vlera e grafemës <y> në këtë pozicion: në fund fjale pas një bashkëtingëlloreje dhe para nyjës <i> të fjalës ndjekëse, është padyshim [i]; khs. më poshtë <emæny i tiyh> (R 14).

³⁰ Grafema <y> (= [y]) del gjithkund në tekste në lidhje me kompozitën/togun e ngurrosur <tÿn(æ) Eoti> ~ <Eotÿn> (sh. edhe III/1, d - vërejtje), të cilën (me përjashtim të rasës emërore – T I, R 11) Skiroi e shkruan gjithmonë ndaras.

³¹ Vështirë se kjo formë të mund të interpretohet si formë asnjësi. Përndryshe gabimi i shtypit: <a> për <æ>, del disa herë në këto tekste.

³² Kjo formë ndajfoljore me fundore të zëshme do vështrohet më fort si gegizëm, megjithëse rezulton e dëshmuar edhe ndër arbëreshët e Italisë (khs. Figlia *Il codice* passim; Giordano 1963 442; Altimari – me letër).

³³ Tjetër gegizëm (?), krahas *tasht(i)*. Giordano (1963 passim) i regjistron format *tash*, *tashti* (+ Serembe), ndërsa te Figlia (*Il codice*) dëshmohet vetëm *nani*.

³⁴ Vështirësi leximi e rrokjes nistore, e cila pasqyrohet grafikisht në tekste në tri variante: <fciæ> ~ <fci> ~ <fci>; khs. edhe <fcegne> pranë <fciagne>. Në transkriptim janë mbajtur parasysh vetëm dy forma /fej-/ dhe /fe-/ . Varianti *shet-* dëshmohet gjithsesi për të folmen e Horës. Khs. edhe Altimari (1988 67).

³⁵ Lexim i paqartë. Thuajse e njëjta situatë me pjesën ndjekëse: <me mbndemia>, të cilën e kemi zbërthyer në <me mbnd e mia>, duke fiksuar kështu një gabim shtypi: mend] mbnd.

³⁶ Sikurse në shkrimet e vjetra shqipe, Skiroi e shkruan ndaras parashtesën <paa> në formimet prejmbiemërore.

5 Pſe tæ ggiċċ ato caffſc ky' duhenæ
 præ tæ ſcetænuanæ tæ lumænæ
 Camil de Lellis yan bænæ³⁷ gner
 taſt fort miræ me hijr tæ Tynæ-
 10  oti³⁸ e me tæ maċenæ urtelij
 t ende. Gn  pun  vet m  du-
 het, faa ſcnuhet  mbni³⁹ ithih⁴⁰ me të tiera ſce-
 10 t na. K i   deer i tucon⁴¹ me ggigg , p  pat
 ſcium l vdime e ſcium t  daſciun  pr i Tyn -
  oti, o prei ſciocun  e fchignan . Kay  e da-
 ſciun  duron ſod e ggiċċmon  pr  t  ma-
 15  en  ſciok rij, ay  ki  ſc rben ta l murtu-
 rit.  otyn caa ſcium d ftuar  t  ma en  ſcet-
 ni⁴² e tiy  me ſcium ſcegne. Andai i lumuri Atn  e
 të lutemi e të falemi ggiċċ faa iemi, e e
 un  pr  pies t  Arb nit t  ſcruaſc e e këtë
 nd  t  ticr  ſcietana.
 20 Jofefi Schir , Ar biſcopu i Durſit⁴³ e Vicar'
 22 Apoſtolicu i Hymarr   nd  Arb nit.

Pse të gjith ato kafsh q' duhen 
 pr  t  shet nuan  t  lum n 
 Kamil de Lellis jan b n  njer
 tasht fort mirë me h r t  Tyn -
 zoti e me të madhen  urt s 
 t ende. Një punë vet m  du-
 het, s  shkruhet  mbri i t h  me të tjerë she-
 t na. K jo ndër i tukon me ggigg , pse pat
 shum l vdime e shum t  dashun  prej Tyn -
 zoti, o prej shokun  e fqinj n . K jo e da-
 shun  duron sod e gjithmonë pr  t  ma-
 dhenë shoq r , ajo që shërben t  s murtu-
 rit. Zotyn k  shum d ftuar  t  madhen  shet-
 t  me shum shenje. Andaj i lumuri At
 të lutemi e të falemi gjith s  jemi, edhe
 unë pr  pjes t  Arb nit, t  shkruash edhe këtë
 nd  t  tjerë shet na.
 Jozefi Skiro, Ar bishkopu i Durrsit e Vikar'
 Apostoliku i Hymarrs  nd  Arb nit.

A: 3 ggiċċ ato] ggiċċato; 6-7 Tyn  oti] tyn  |  oti; 9 i thih] ithih; 11-12 Tyn  oti] tyn  |  oti; 12-13 e da|
 ſciun ] eda|ſciun ; 13 ggiċċmon ] ggiċċ mon ; 14 ſc rben] ſc r ben; 16 e tiy ] etiy ;

B: 9 shkruhet embri i t h ] ſcnuhet  mbni ithih; 9 tier ] tiera 11 prej] pr i; 12-13 fqinj n . K jo] fchignan .
 Kay ; 14 të] ta; 19 t  tjerë shet na] t  ticr  ſcietana.

T(eksti) III (f. 143)

1 T' LUMURI⁴⁴ PIETR' REGALAT
 CAA SP GNA ,

T' LUMURIT PIET'R REGALAT
 K  SP NJA

³⁷ Kjo pjesore na shfaqet në tekstet e Skiroit në tri variante: <b n> ~ <b n > ~ <b  n >.

³⁸ Më e shpeshtë shfaqet në tekstet e Skiroit forma me gjymtyrë t  parë të rrudhur: <tyn  oti>.

³⁹ Në mos një gegizëm hiperkorrekt i vetë autorit, atëherë kemi të bëjmë me një gabim shtypi, < mbni> për (formën pianote) < mbri> (: [ mbri]).

⁴⁰ Shmangiet grafike, që ndeshen gjithkund në tekst për këtë formë p rem rore: <thih> për <tiih/tiyh> (krahas <i tiy> e <tiy >); janë të kushtëzuara pas gjase me paraqitjen grafike të tingullit t  veçantë [ ] që e ndeshim gjithkund sot në Hor  me vlerë të veçantë funksionale (sh. Guzzetta 1978 35v.).

⁴¹ Pas gjase një tjetër gegizëm me <u> paroksitone, që shfaqet shpesh te autorët e vjetër të Vermut (khs. Kazazi: *shukoj* "shikoj").

⁴² Pas gjase një formë e rr gjuar dialektore gege, khs. T IV, R 4-5 <ſcieta Fratnij>.

⁴³ Variantet formale <Durſit> pranë <Durrl t> na shfaqen në tekste në raportn 2 : 3. Në transkriptim kemi vendosur për paraqitjen e unifikuar të emrit me vibranten [rr].

⁴⁴ Forma mbiemërore, e paravendosur pritej të dilte me shenjuesin e shquarsis  në rasën dhanore.

5

Kyænæ caa⁴⁵ eçe cuur ifc i ggyal
kak⁴⁶ i maçç⁴⁷ fciet, faa ggiçç
bota e gneræeia riçç e veyæ
tek' ay' t'y truhey e t'y luteyæ
10 poficuur t'ifcte (g)næ⁴⁸ i maçç
fciet e scium i diitunæ profet.
Ayò vet fratænìa e fcietit Fran-
gil⁴⁹ e gneh eçe e lævdon

fod e ggiççmonæ, fe ay e caa mbæfuanæ

15 e ndrekynæ mbæ uçæ maæ tæ Miræ. Ëot(γ)n⁵⁰
i maçi e caa nderturæ⁵¹ ndæ ktæ yet me scium
e tæ mbæçaa sciegne. Præandai loyas⁵² fe mæn-
dæ⁵³ ççomi paa frik, fe præpara Tynæoti ifct⁵⁴
gnaæ i maçç fciet.

20

Jofefi Schirò Arçbifcæpu i Durrfit e Vicar'

22 Apostolicu i Hymarrs ndæ Arbænìt.

Qënë kã edhe kūr ish i gjall
kaç' i math shet, sã gjith
bota e njerëzia rrith e vejë
tek ai t'i truhey e t'i lutejë
posikūr t'ishte një i math
shet e shum i dītunë profet.
Ajo vet fratënìa e shetit Fran-
gjisk e njeh edhe e lëvdon
sod e gjithmonë, se aj e kã mbësuanë
e ndrequnë mbë udhë më të mirë. Zotyn'
i madhi e kã nderturë ndë ktë jet me shum
e të mbëdha shenje. Prëandaj llojas se mën-
dë thomi pã frik, se præpara Tynzoti isht
një i madh shet.

Jozefi Skiro, Arçbishkëpu i Durrsit e Vikar'

Apostoliku i Himarrs ndë Arbënit.

A.: 6 i ggyal] iggyal ; 7 i maçç] imaçç; 8 e gneræeia] egneræeia; 9 t'y truhey e t'y luteyæ] ty truhey, e ty luteyæ;
10 poficuur t'ifcte næ i maçç] po fi cuur t'ifctenæ i maçç; 13 e gneh eçe e lævdon] egneh, eçe elæv don ; 14
ggiççmonæ] ggiçç monæ; 17 Præandai] Præ andai; 18 præpara Tynæoti] præparatyn Ëoti; 19 i maçç] imaçç

B.: 1 T' LUMURIT] T' LUMURI; 10 një] næ 15 më] maæ ; 15 Zotyn'] Ëot n'; 19 një] gnaæ.

T(eksti) IV (f. 166)

1 N A I L U M U R I A T

N A I L U M U R I A T

Gnæ tietræ tæ skælkiem xomplhæ⁵⁵
na dæfton præ tæ ndiecuræ fcieta

Një tjetrë të shkëlqiem ksomplle
na dëfton præ të ndjekurë sheta

⁴⁵ Mbetet e vështirë për të vendosur, nëse kemi të bëjmë këtu me një fjalëformë të mënyrës dëftore (si e kryer e përmbysur) apo të së ashtuquajturës habitore (në kohën e tashme). Në transkriptim kemi vendosur për mundësinë e parë.

⁴⁶ <-k> për [c] para nyjës ndjekëse <i>. Pritej gjithsesi një shenjë apostrofi në tekst.

⁴⁷ Në tekstet e Skiroit vërehet çzëshmimi i bashkëtingëlloreve të zëshme në pozicion fundor, sidomos për [(-)ð-] ~ [-θ]. Khs. edhe një rresht më poshtë: <riçç> (: [riθ]).

⁴⁸ Propozim alternativ i grafisë <ifctenæ> si gabim shtypi për <ifcte][g]næ> (= ishte një).

⁴⁹ Vështirësi në interpretimin e grafemës <-g-> në këtë pozicion. Në transkriptim jemi bazuar në të folmen e sotme të Pianës, që shqipton këtë emër me [dʒ]: *Franxhisk*. (Kumtim gojor nga Mandalà).

⁵⁰ Boshllëku midis dy fjalëformave në orgjinal do parë më fort si harresë ose gabim në radhitje i shkronjës së pritur <y>.

⁵¹ <nderturæ> „nderuar“; khs. Giordano, 1963 298: *nder-ënj* (~ nderta, ndertur); khs. T IV <ndertunæ>

⁵² Khs. Giordano, 1963 246: *llojas-ënj* „pensare, ragionare“

⁵³ Khs. Giordano 1963 274: *mënd* tr. pranë *mundënj* “potere” (f. 291)

⁵⁴ Formë dialektore (për *është*) tipike për të folmën e Horës së Arbëreshëve.

- 5 Fratnīj e Capuccinet me tæ lumurinae Jolif caa Leonilla. Præ tæ vertet se ggiçç gğela e tiyh na bie gnæ eeræ scium tæ miræ ndæ hundæt tona. Pŕe Eotynæ caa derçuræ mbij
- 10 tæ me doræ hapt poŕi vaggh⁵⁶ ggiçç hiret⁵⁷ e ggiçç çunetiit⁵⁸ scpiertit sceint. Eççe e caa bæænæ po ŕi æembra e tiih. Unæ nænc e mar me mend' e mia tæ ççom e tæ numurogn tafcti ggiçç lævdimet. Ktiyæ robby Tynæoti.
- 15 Vec' e cam meaft se Kycia sceinte i caa gnohunæ præ tæ mbæçaa tæ mira eççe tæ vërteta. Afctu ççom eççe præ scegnet⁵⁹ e mbrecullij, me se Eotyn caa ndertune Ktæ robbin' e tiyh. Tafcti duhet vetæmæ saa ty, scium
- 20 i lumuri At, tæ haps⁶⁰ e tæ deŕtoŕc ktæ tæ bucur' e ktæ tæ lævduam sceint (g)nerii, ŕaa t'e ndekgnæ ggiçç bota e ggiçç Krifctærymi .
- 25 Jolifi Schirò, Arçbiŕcupu i Durŕit e Vicari Apostolicu ndæ Arbænit .

- Fratnī e Kapuçinet me tē lumurinē Josif kā Leonisa. Prē tē vērtet se gjith gjella e tihj na bie një ērē shum tē mirē
- ndē hundēt tona. Pse Zotynē kā derdhurē mbī
- tē me dorē hapt posi vahj gjith hiret e gjith dhunētī t shpiertit shejnt. Edhe e kā bēnē posi zēmbra e tihj. Unē nēnk e mar me mend' e mia tē thom e tē numuronj tashti gjith lēvdimet ktijē robi Tynzoti.
- Veç e kam meaft se Kisha shejntē i kā njohunē prē tē mbēdha tē mira edhe tē vërteta. Ashtu thom edhe prē shenjet e mbrekullī, me se Zotyn kā ndertunē ktē robin' e tihj. Tashti duhet vetēmē sā ti, shum i lumuri At, tē hapsh e tē dēftosh ktē tē bukur' e ktē tē lēvduam shejnt njerī, sā t'e ndjeknjē gjith bota e gjith Krishtërimi.
- Josifi Skiro, Arçbiskupu i Durrsit e Vikari Apostoliku ndē Arbēnit.

A: 3 xomplhæ] xompl hæ; 7 e tiyh] etiyh; 13 e mia] emia; 13 numurogn] nu murogn; 14 lævdimet ktiyæ] lævdimet . Ktiyæ; 14 Tynæoti] tyn Eoti 15 Vec' e cam meaft] Vec ecam me aft; 16 eççe] e ççe; 17 eççe] e ççe; 19 e tiyh] etiyh; 19 vetæmæ saa] vetæmæ . Saa; 20 i lumuri At, tæ] i lumuri At . Tæ; 21 >g<nerii] ne rii; 22 t'e] te

B: 11 dhunētī t shpiertit] çunetiit scpiertit; 14 robi Tynzoti] robby Tynæoti; 22 njerī] nerii; ndjeknjē] ndekgnæ

T(eksti) V (f. 190)

1 SCIUM I LUMURI AT

SHUM I LUMURI AT

E lumura Caterinae tæ Riccevet,
e berç' zaŕc⁶¹ e kalogree e sceitit

E lumura Katerinë tē Riçevet,
e bardh' vash e kallogrē e shejtit

⁵⁵ Kjo fjalë i përgjigjet në tekstin latin <exemplar>. Është i vetmi rast në të pesë letrat, ku Skiroi përdor grafemën <x> - pas gjase për [ks] (kumtim nga Altimari) - si edhe dyshkronjëshin <lh> për [ʃ].

⁵⁶ Për formën pianote *vahj* sh. Guzzetta 1978 35v.

⁵⁷ Një ndër rastet kur gjatësia e zanores së brendshme (para [r]) përcaktohet nga natyra e rrokjes, khs. <hiret> (sh.) ~ <hijr> (nj.).

⁵⁸ Një rast tjetër me të ashtuquajturën rasë parafjalore (sh. T I, R 9), i përfutur nëpërmjet absorbimit të nyjës së përparme prej shënjesit njëtimbërsh të kategorisë së shquarësisë tek emri prijës.

⁵⁹ Të njëjtat shmangie grafike të formave <ŕcegn-> dhe <ŕciegn-> sikurse te <ŕciet-> e <ŕciet-> (shën. 33).

⁶⁰ Rasti i vetëm, ku tingulli [ʃ] në pozicion fundor jepet grafikisht me <s>. Ndoshta gabim shtypi.

⁶¹ Leximi i nistores mbetet i vështirë. Afrohet vizualisht me shifrën arabe <2> të zvogëluar. Për nga kuptimi dhe në baze të tekstit latin pritej nistorja <v>: <vaŕc> = lat. <virgo>. Jo më pak vështirësi paraqet leximi i mbiemrit

5	Domenikæ, gnera faa roi mbaiti fert, fakienæ e fcamæliynæ e Tynæoti ky' è kriiyoï me pastrî- minæ e faayæ. Pashif ⁶² e u mændua faa mænbi tæ fcamæteneg ede fctit Chrisc- 10 tæ kyæ na fcpæblei me vet mundimet e tiy. Ma pfe me fukiynæ e fay nænc mundi tæ kifc ktæ te maçe hiir. Yia furoi vet Chrifcti fctyn me fcegnæ e mundimevet kyæ i tipofi mbæ tæ kriominæ ⁶³ kufomæ tæ afay afa ⁶⁴ gnæ valc 15 afctû e kriuræ ⁶⁵ , afctû e munduaræ eçe kakæ ⁶⁶ fcium e dæfciuræ caa fctyn, eçe (t)afcti e nder- turæ me fcium fcegne tæ fceitæriis. Ifct e ggiigglæ tæ ndeersc eçe ti, fcium i lumuri At, e tæ fcrualc embrin e faay me tæ tierat fctietæra 20 valcia. Afctû fe tæ yeet , embri e fe maçes fctiet Katerinæ kaa Siena eçe ay i afay kiæ ifct caa Fiorenza.	Domenikë, njera sa rroi mbajti fort, faqenë e shemëllijnë e Tynzoti q' e krjoi me pastrî- minë e sajë. Pasisi e u mëndua sā mēndi tē shēmēllenehj edhe Zotit Krish- tē qē na shprēblei me vet mundimet e tihj. Ma pse me fuqinë e saj nēnk mundi tē kish ktē tē madhe hīr. Jia dhuroi vet Krishti Zotyn me shenjet e mundimevet qē i tiposi mbē tē kriominē kufomē tē asaj adha një vash ashtu e qriurē, ashtu e munduarē edhe kaqē shum e dashurē kā Zotyn edhe tashti e nder- turē me shum shenje tē shejtērīs. Isht e ggijsē tē ndērsh edhe ti, shum i lumuri At e tē shkruash embrin e sāj me tē tjerat shetëra vasha. Ashtu se tē jēt embri e sē madhes Shet Katerinë kā Siena edhe aj i asaj qē isht kā Fiorenca.
Jofefi Schirò, Arçbiscupu i Durrfit, eçe Vicar 25 Apostolyu i Hymarrs ndæ Arbænit.	Jozefi Skiro, Arçbiskupu i Durrsit edhe Vicar Apostoliku i Himarrs ndë Arbënit.	

A: 3-4 Riccevet, | e berç' Riccevet | Eberç; 6-7 æ | Tynæoti ky' è | æ|tyn fcti Kyè; 8-9 e u mæn|dua] eumæn|dua;
9-10 Chrifc|tæ] Chrif|ctæ; 10 e tiy] etiy; 11-12 kifc | ktæ] Kil|cktæ; 13 i tipofi] itipofi; 15 e kriuræ] ekriuræ; 16 e
dæfciuræ] edæfciuræ; 17 tæ fceitæriis] tæ fceitæ riis; 18-19 i lumuri At, e tæ fcrualc] i lumuri At. E tæ fcrualc; 19
e faay] efaay;

B: 4 e bardh' vash] e berç zafc; 6 fort] fert; 6-7 e | Tynæoti] æ | Tynæoti; 9 mændi tæ fcamælenehj edhe] mænbi
tæ fcamæteneg ede; 10 e tihj] e tiy; 11 pse] pte; 14 qirominē] kriominæ; 15 kiruarē] kriuræ 16 dashurē]
dæfciuræ; 16 tafcti] afcti; 20 sē madhes] fe maçes.

IV. Tipare themelore të shqipes së shkruar të Skiroit.

Raportin 'risi ~ trashëgim' që përsiatëm më lart lidhur me kodin alfabetik të zbatuar në këto tekste (§ III/1,3), e mbështesin deri diku edhe vëzhgimet paraprake të shqipes së shkruar në to. Pa dashur të mëtojmë një rezultat përfundimtar të analizës gjuhësore - e cila në kuadrin e këtij studimi, qoftë edhe për arsye të vëllimit të materialit që disponojmë, është e destinuar të mbetet e

paraprijës, që i përgjigjet në tekstin latin <candidissima>. Një propozim alternativ do të ishte mbiemri *i verdh'*.

⁶² Leximi vështirë. Në rastin e një fjale të vetme, lejohemi të rindërtojmë një fjalëformë të një foljeje të padëshmuar **pasis* me kuptimin "(lat.) patior, vuaj". Edhe një formë e zgjeruar e *pasēnj* "(in)seguire" (khs. Girdano 1963 348) mund të përkonte deri diku me kontekstin në shqyrtim.

⁶³ Lexim i vështirë. Mandala sheh këtu me rezervë një gabim shtypi (me zhvendosje karakteresh grafike) për <kirominæ>, duke e afuar kështu në çerdhen e foljes *qironj* (Piana) "pastroj" (khs. Matranga, ms. A 42v, 5 qëruarë <chiæruaræ>). Këtij mendimi i jemi bashkuar edhe ne në versionin e transliteruar të tekstit. Shih edhe shën. 64.

⁶⁴ Khs. Giordano 1963 1: *adhà* „per certo, forse, probabilmente”.

⁶⁵ Lexim i vështirë. Shih shën. 62.

⁶⁶ Ky alograf (<æ> për æ) del gjithsej dy herë dhe vetëm në këtë tekst, ndërsa gjegjësi tjetër <ç> vetëm një herë (T IV 16).

përceptë -, mund të përmbledhim thukët, se gjuha e teksteve ‘trashëgon’ nga njëra anë tipare karakteristike të së folmes burimore të shkrimtarit tonë (ajo e Horës së Arbëreshëve) e nga ana tjetër paraqitet si një “risim”, një përpjekje, sado në embrion, por e vullnetshme dhe e ndërgjegjshme e tij për t’u ngjitur në një koine letrare, të përbashkët për arealet kulturorë të arbëreshëve të Italisë dhe të Shqipërisë së Veriut katolik⁶⁷. Raportin ‘risi ~ trashëgim’ e përcjellim në të gjitha nivelet e gjuhës, por këtu do të përqëndrohemi më fort në realizimin e marrëdhënieve *shkronjë ~ tingull*.

1. **Fonologji: Marrëdhëniet shkronjë ~ tingull në tekstet e Skiroit.**

Në rrafshin fonologjik ky raport është më se i pranishëm, ndër të tjera, në pasqyrimin grafik <(gg)h, g> dhe <y> të tingujve [hj] dhe [y], që shfaqen me vlerë të veçantë funksionale kuptim dalluese: i pari del rregullisht në të folmen e Horës së Arbëreshëve të Sicilisë (: *vahj* “vaj”, *i tihj* “i tij”), ndërsa i dyti nuk ekziston në asnjë prej të folmeve arbëreshe të Italisë, khs.: (Skiro) *Zotynë, Tyn (ë)zoti* ~ (Matranga): *Zotinë, Tinëzot*.

a. **Sistemi i zanoreve**

Në tekstet e Skiroit realizohen grafikisht 12 tinguj zanorë, ndër të cilët shtatë zanore të shkurtra dhe pesë zanore të gjata, që pasqyrohen grafikisht: <V>, <V̇> përkatësisht <VV>. Këtu përfshijmë mundësitë e realizimit fonetik me tiparin opcional [$\pm$ e gjatë], si vijon:

Realizimi fonetik				Vlera funksionale		
[i]	[y]		[u]	/i/	*/y/	/u/
[e]	[ə]	[o]		/e/	/ə/	/o/
				$\pm$ (:)		
	[a]				/a/	

Vëzhgime të përgjithshme:

- Siç u vu në dukje më lart, në grupin e tingujve zanorë feks tingulli [y], i cili mungon përgjithësisht në të folmet e arbëreshëve të Italisë (sikurse edhe në ato të arvanitëve të Greqisë dhe në të folmen çame). Në tekst ai shfaqet gjithsesi me frekuencë të dobët, duke dalë vetëm në nocionet themelore teologjike-fetare, khs.: <Ėotyn, (i) tyn(æ) Ėoti.>
- Gjatësia e zanoreve: Megjithëse dyfishimi i grafemave zanore si mjet opcional grafik është më se i pranishëm në këto tekste, mbetet gjithsesi e vështirë për të arritur në një përfundim bindës lidhur me vlerën e tyre funksionale në shkrimet e Skiroit. Kjo ndërvaret nga njëra anë me

⁶⁷ Të njëjtat simptoma i hasim edhe te Kazazi (1743 – sh. III/1,a)

inkonsekuencën e theksuar në përdorimin e grafemave zanore dyfishe në këto tekste; khs. p.sh. variantet e pjesores së foljes ‘bëj’: <bæn ~ bæna ~ bæænæ> (T I/II/IV). Nga ana tjetër do mbajtur parasysh, se në kohën tonë gjatësia e zanoreve nuk ushtron funksion korrelativ në të folmen e Horës (Guzzetta 1978 56), ndërkohë që në tekstet e vjetra shqipe të hartuara mbi bazën e kësaj të folmeje (Matranga) dyfishimi i grafemave zanore e përmbushte një të tillë⁶⁸.

Përndryshe vemë re në tekste edhe raste të një gjatësie pozicionale, e cila përcaktohet nga natyra e rrokjes (sidomos para një sonanteje likuide), khs.: (nj.) <hijr> (T II) ~ (sh.) <hiret> (sh. T IV)⁶⁹.

- Zanoret e patheksuara realizohen kurdoherë të shkurtra, dmth. pasqyrohen grafikisht me grafema zanore të thjeshta.

b. Sistemi bashkëtingëlloreve

Analiza gjuhësore e teksteve mundëson një rindërtim (jo të plotë) të sistemit bashkëtingëtingëllor, të cilin po e pasqyrojmë në tabelën e mëposhtme:

mënyra e nyjetimit	zëshmeria	Vendi i nyjetimit							
		dybuzore	buzore-dhëmb.	ndërdhëmbore	alveolare	palato-alveolare	palatale	velare	faringale
mbylltore	e shurdhët	p			t		c	k	
	e zëshme	b			d		ɟ	g	
fërkimore	e shurdhët		f	θ	s	ʃ	ç		h
	e zëshme		v	ð	z	(ʒ)	j		(ʝ)
afrikate	e shurdhët				ts	tʃ			
	e zëshme				(dz)	(dʒ)			
hundore		m			n		ɲ		
anësore					ɫ	l	(λ)		
dridhëse					r r				

Vërejtje të përgjithshme:

- Në kllapa janë parashikuar tingujt konsonantikë (të së folmes së Horës – Guzzetta 1978 6vv.), të cilët ose nuk dëshmohen, ose e kemi të vështirë t’i rindërtojmë për shkak të vëllimit të kursyer të teksteve në shqyrtim. Kështu p.sh. fonemat (gjithsesi me frekuencë të dobët) /ʒ/, /dz/ nuk na dëshmohen fare në tekst. I njëjti përfundim mund të mëtohet edhe për frikativën e zëshme /ʁ/, që shfaqet sot rregullisht në të folmen e Horës së Arbëreshëve. Gjithsesi nuk vërehet as një përfitim i saj i mundshëm nga zhvillimi i velareve /t/ dhe /g/, që janë burimet kryesore të saj në fazën e sotme të zhvillimit dialektor në Horën e Arbëreshëve të Sicilisë, khs. (Skiro) <i ggial> (T III), <ggela> (T IV) ~ (Horë) *i gjagh, gjegha* „i gjallë; gjella“ ose (Skiro) <kalogree> (T IV) „kallogre“ ~ (Horë) *ghranjë* „criniera“⁷⁰.

⁶⁸ Për problemin e gjatësisë së zanoreve në të folmen arbëreshe të Maqit e gjetkë sh. edhe Altimari 1988 33.

⁶⁹ Gjithsesi jo pa kundërshtitë e rastit, khs.: *nj.* <eeræ> (T IV).

⁷⁰ Pasi asokohe ndoshta nuk ishte përfutur ende dukuria në fjalë; shih Altimari 1988 73v..

- Fonemën frikative /ç/, që është tipike sot për të folmen e Horës, arrijmë ta rindërtojmë me siguri, ndër të tjera, në sajë të grafisë <vaggh> [vaç] (T IV, për të cilën khs. të sotmen *vahj* (Guzetta 1978 29). Më se i mundshëm është edhe transkriptimi i saj te grafia <tæ scæmæteneg> (T V), si edhe - në sajë të shmangieve të forta grafike - te forma e përemrit pronor „i tij“: <tiyh> (tri herë) ~ <tiih> (një herë) ~ <tiy> (një herë) kundrejt <e tiyæ> (një herë). Për gjendjen e sotme në të folmen e Horës, khs. *i tihj* pranë *tihj* “a te” (Guzetta 1978 12).
- Çzëshmimi i obstruenteve: Sikurse gjithkund në të folmet arbëreshe të Italisë, edhe në tekstet e Skiroit vërehet çzëshmimi i obstruenteve në pozicion fundor, khs.: [i maθ, riθ] (= <i maçç, riçç> - T IV) etj.
- Forma popullore që lejojnë të ndiqet fati i grupeve bashkëtingëllore [kl], [gl] nuk ekzistojnë në tekst. Në një rast të vetëm na shfaqen forma e habitores *qënëka* (T I) si edhe e kryera e përmbysur *qënë ka* (T III), të cilat janë padyshim toskizma të Skiroit (kundrejt formës pjesore *klenë* të Horës).

2. Morfologji dhe fjalëformim

Megjithë përpjekjet për një shkrim të kujdesshëm drejt një koineje letrare mbidialektore (të krahasueshme këto me përpjekjet e Kazazit në doktrinën e tij), në tekstet e Skiroit nuk mungojnë ndikime të fuqishme të së folmes së vet burimore. Në ndonjë rast ato mund të supozohen edhe si ndikime të të folmeve toske jugore të zonës së Himarës (= Bregut të poshtëm), një zonë kjo, ku Skiroi kaloi më shumë se 20 vjet të jetës së tij. Këtu mund të përmendim, ndër të tjera:

- Në të gjithë tekstet të bien në sy p.sh. ndërtime paralele pjesoresh, e më tej të mbiemrave dhe emrave prejpjesorë me ndajshtesën (e parotacizuar) gege {-në}, krahas gjegjëses toske {-rë} dhe asaj tipike arbëreshe (e toske-jugore {-m}), të cilat u bashkangjiten gjithherë temave foljore në variantin dialektor të toskërishtes, khs.: a) pjesore më {-n(ë)}: *pësua-në* (T I); *shetënua-në* (T II); *mbësua-në*, *ndrequ-në* (T III); *njohu-në*, *ndertu-në*, (+ tosk.) *bë-në* (T IV); krahas atyre më {-r(ë)}: *dëftua-rë* (T II), *ndertu-rë* (T III), *ndertu-rë*, *ndjeku-rë*, *derdhu-rë* (T IV); b) mbiemra dhe emra prejpjesorë ose prejmbiemërorë më {-n(ë)}: *tæ lumë-në*, *të dashu-në* (T II), *i dītu-në* (T III); krahas atyre më {-r(ë)}: *të lumu-r-it*, *të paadiitu-r-at* (T I), *i lumu-r-i*, *te lutu-r-it* (T II), *i lumu-r-i* (T III), *i lumu-r-i*, *të lumu-r-inë* (T IV), *e lumu-r-a*, *e dëficiu-ræ*, *e kriiu-rë*, *e ndertu-rë* (T V); krahas c) ndërtimeve më {-m}: *të lëvdua-m* (T V).
- Një shqyrtim më të hollësishëm kërkojnë ndërtime të tilla si: (deft. kr. thj. 3 nj.) *shpërble-i* (T III), (lidh. e tash. 3. nj.) *të dëfton* (T I), *dëft.*, e tash. 3 sh.) *dëftonjënë* (T I); po ashtu edhe ndërtimet habitore *qënëka* (T I), përkatësisht e kryera e përmbysur *qënë ka* (T III), të cilat nuk i përkasin aspak të folmes së Horës, sikurse edhe të folmeve arbëreshe të Italisë në përgjithësi.

Ndërtimet habitore lejojnë gjithsesi të përsiatetet një ndikim i mundshëm nga të folmet e Bregut të Poshtëm (Himarë) të Shqipërisë Jugperëndimore.

3. Leksik

Në fondin relativisht të rrudhur leksikor që ndeshim në këto tekste, bien në sy së pari dialektizmat pianote, të cilat variojnë për nga numri dhe rëndësia e tyre nga njëri tekst në tjetrin. Kështu p.sh. më i ngarkuar me to na paraqitet teksti i pestë, nga i cili kemi qëmtnuar njësitë leksikore: *pasisi*, *adha*, *llojas*, *të kriominë* etj. Si arbërizma të gjuhës së Skiroit duan parë edhe shumë fjalëforma dialektore, të tilla si: *ëmbri* (krahas *embri*), *gjigjë*, *të sëmurturit* (T II), *mëndë*, *isht*, *kā nderturë*, *Spënja* (T III), *nënk* (T IV/V), *u mëndua*, *e kriurë*, *shetëra* (T V). Si tipike gege mund të përmendim: *sod* (T I), *tash*, *tasht(i)* (T I/II), *robi* (T I), *dhunëñt*, *shpiertit sheint* (T IV = Kazazi), *fratænìa* (T III), *Arbënit* (T I-V) etj.

Fjalëformat dialektore konkurojnë jo rrallë në tekst me gjegjëse të përzgjedhura me kujdes nga vetë Skiroi e që dëshmojnë më së miri synimin e tij për të këmbyer regjistër në stil, përkatësisht për të shkruar në një koine letrare që bashkëlidh arealin kulturor arbëresh me atë të Shqipërisë së Veriut, khs.: *shet* (T III) ~ *shejt* (T V) pranë *shejnt* (T IV), *shejtënat* (T I) pranë të *shejtërës* (T V), *ëmbri* (T II) ~ *embri* (T V) pranë *emëni* (T I), *kā ndertunë* ~ *kā nderturë* (T V), etj.

Të gjitha këto dukuri të marra së bashku i japin gjuhës së teksteve të Skiroit një kolorit të veçantë, i cili ia vlen të studiohet në detaj në një studim ballor më vete.

V. Përfundim

Mbyllim këtu punimin tonë, duke përmbledhur shkurt se emri i Zef Skiroit (? prosenior – 1690-1769) mund dhe duhet të përcillet tashmë në historiografinë e kulturës shqiptare si një ndër veprimtarët aktivë të rrethit kulturor-intelektual arbëresh në shek. XVIII, i cili - më se i vetëdijshëm për rolin e gjuhës si komponente themelore në matriksin e kulturave etnike -, shkruan me po aq vetëdije në gjuhën amtare, duke dëshmuar dhe për të dëshmuar me shkrim identitetin e vet etnik-gjuhësor “[in] nomine totius Epiri, five Albania, ex qua originem duco, uti jam benignissime exepisti loquentem proprio Idiomate”. Parë nga ky aspekt, pesë letrat e Skiroit – dokumenti më i hershëm zyrtar, që njohim deri më sot, në të cilin shqipja përdoret si mjet komunikimi ndërinstitutional – fitojnë një vlerë të pallogaritshme, pasi sythojnë një pikë kulmore në ecurinë e mendimit intelektual shqiptaro-arbëresh. Leximi i tyre kritik lejon përditësimin me vetë gjuhën e hartuesit të tyre dhe shtron njëherësh për diskutim çështje që lidhen (pa)ndërmjetshëm me shkallën e zhvillimit të kulturës së shkrimit shqip me alfabet latin në këtë periudhë. Ngjashmëritë

ndërmjet kodit alfabetik, të zbatuar në to me atë të autorëve të tjerë të kësaj periudhe (Gjon Nikollë Kazazi) nxisin dhe mundësojnë rindërtimin e marrëdhënieve të ndërsjella që duhet të jenë zhvilluar gjatë kësaj periudhe ndërmjet arealit kulturor arbëresh dhe adashit shqiptar në krahun tjetër të Adriatikut.

Bardhyl Demiraj
(Mynih/BRD)

Bibliografi

A. Burimet

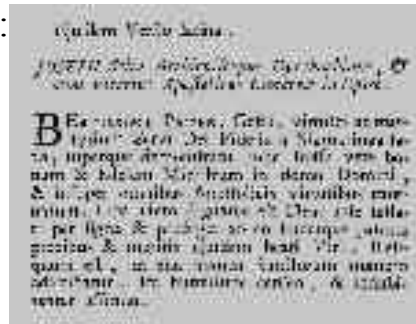
- Schirò, G.: *Alla Sacra Congregatione de Propaganda Fide*. – Relatione della Missione della Provincia di Cimarra nell'Epiro per il P.D. Giuseppe Schirò dell Ordine di S.Basilio in Italia, Vicario Apostolico della sudetta Provincia di Cimarra. 1729; në: "Roma e l'Oriente" 3 [1913] (5) 113 – 117, 159-166.
- *Il Relazione di Mons. Giuseppe Schirò sulla Missione di Cimarra (anni 1730-1735)*, në: "Roma e l'Oriente" 3 [1913] (6) 220 – 231.
 - *Distinzione degl'Italo-Greci e degl'Italo-Albanesi*; në: "Roma e l'Oriente", 4 [1914] (7) 282-285; 340 – 349.
 - *Requisiti di Giuseppe Schirò Arcivescovo di Durazzo, già Vicario Apostolico della Provincia di Cimarra nell'Epiro per lo spazio di anni XXIV, dal medesimo raccolti e messi insieme in Roma nell'anno del Signore MDCCXLVIII* (pasazhe të botuara nga Borgia, N.: I monaci basiliani d'Italia in Albania. Appunti di storia missionanaria (Secoli XVI-XVIII). Periodo secondo, Roma 1942.)

B. Literaturë

- Ahmeti, M.: *Gjuha shqipe pasurohet me dokumente të reja të panjohura deri tash*, në: "Ekskluzive", nr. 37 [2003] f.90-1.
- Altimari, F.: *Studi linguistici arbëreshë*, nr. 12 i serisë "Radhonjtë e zjarrit" 1988.
- Bartl, Peter [& Camaj, Martin]: *Ein Brief in albanischer Sprache aus Gashi vom Jahre 1689*, në: Zeitschrift für Balkanologie" 5 [1967] 23-33.
- *Zur Topographie und Geschichte der Landschaft Himara in Südalbanien*, në: Münchener Zeitschrift für Balkankunde, Bd. 7.-8., München 1991 311-354.
- Borgia, Nilo: *La missione dei monaci basiliani d'Italia in Albania*, në: "Roma e l'Oriente" 3 [1913] (5) 97 – 117, 159-166.
- *La missione dei monaci basiliani d'Italia in Albania*, në: "Roma e l'Oriente" 3 [1913] (6) 209 – 231.

- *Contributo alla storia del rito greco in Italia*, në: “Roma e l’Oriente”, 4 [1914] (7) 272-285; 340 – 352.
- *I monaci basiliani d’Italia in Albania. Appunti di storia missionaria (Secoli XVI-XVIII). Periodo secondo*, Roma 1942.

Demiraj, B.:

Viti i zbulimit të ‘Mesharit’ të Buzukut dhe ndonjë çështje që lidhet me të, në: “βίβλος”

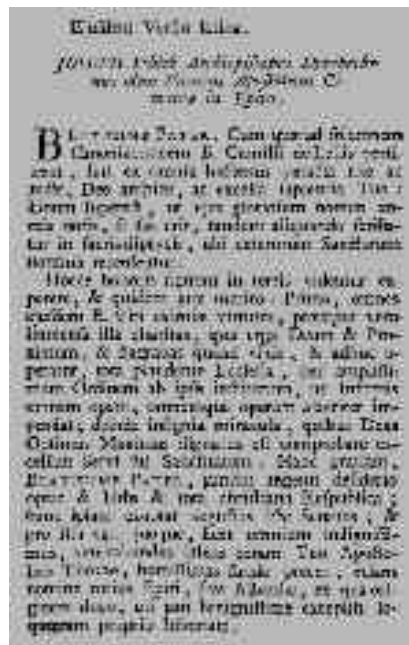
2005 – në shtyp)

- Farlati, D. & Coleti, S.: *Illyrici Sacri*, T. VII: Ecclesia Diokletiana, Antibarensis, Dyrrachiensis, et Sirmiensis cum earum suffraganeis, t. VII, Venetiis, MDCCCXVII.
- Kazazi, Gj. N.: (Joanne Nicolovich Casasi) *Breve Compendio della Dottrina Cristiana (Tradotta in lingua Albanese per l'utilità , e istruzione dei Fanciulli die quella Nazione)*, Roma, MDCCXLIII, nella Stamperia della S. Congr. de Propaganda Fide.
- Guzzetta, A.: *La parlata di Piana degli Albanesi, Parte I – Fonologia*, Palermo 1978.
- Mandalà, M.: *Nicolò Chetta; Nel bicentenario (1803-2003)*, Palermo 2003.
- *Luca Matranga, E Mbsuame e krështerë (a cura di Matteo Mandalà)*, në serinë: “Albanica”, nr. 21, Caltanissetta 2004.
 - *La lettera inedita (1740) di Mons. Nicola Kazazi a P. Giorgio Guzzetta*, në: “βίβλος” 1994 4.
- Rodotà, P.: *Dell’origine, progresso, e stato presente del rito greco in Italia osservatodai greci, monaci basiliani, e albanesi*, vol. III, Roma 1758.
- Schauber, V. & Schindler, H. M.: *Bildlexikon der Heiligen, Seligen und Namenspatrone*, VI. Pattloch, München 29. Juni 1999.
- Schirò, G.: *Opere*, vol.VIII 189; 294-5.
- Sciambra, M.: *Paolo Maria Parrino, scrittore siculo-albanese*, në: „Shëjzat (le plejade)“ 11 [1967] (1-4) 134-156, 281-301, 393-434.

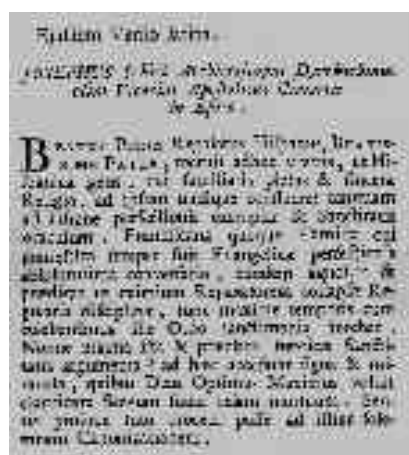
Faksimile të teksteve shqip e latinisht të Zef Skiroit (botuar në Opera Omnia VII, Romæ 1767)

T I (f. 81)

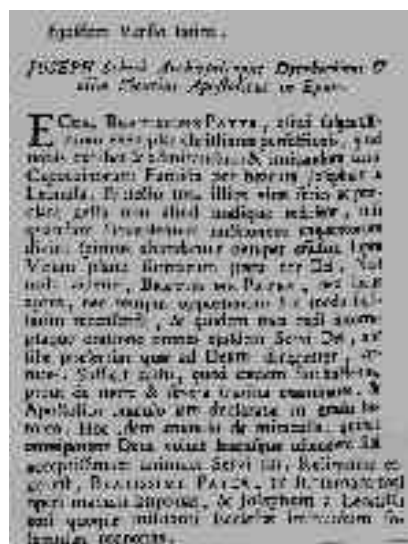
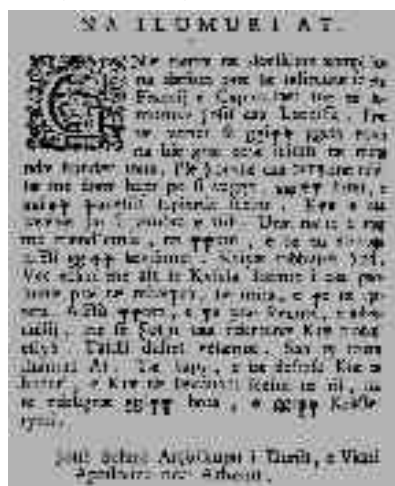
T II (f. 121)

T III (143-4)

T IV (f. 166-7)

T V (191)

